

משלי חיות במדרש¹

בראשית רבה עח ז, פרשתנו

"וישא יעקב עיניו וירא והנה עשו ... ויחץ את הילדים" - אמר ר' לוי: הארי כעס על הבהמה ועל החיה. אמרו: מי הולך ומפייס אותנו? אמר להם אותו שועל: אני יודע שלוש מאות משלים ואני מפייס אותנו.² אמרו לו: אגומן (יהי כן, לך). הלך קצת ועמד לו. אמרו לו: מה זה שעמדת? אמר להם: שכחתי מאה. אמרו לו: יש במאתיים ברכות. הלך מעט ועמד לו. אמרו לו: מה זה? אמר להם: שכחתי עוד מאה. אמרו לו: יש במאה ברכות. כיון שהגיע לשם, אמר: שכחתי את כולם, אלא כל אחד ואחד פייס על נפשו. כך יעקב אבינו - ר' יהודה בן סימון אמר: יש בי כוח לסדור תפילה. ר' לוי אמר: יש בי כוח לערוך מלחמה. וכיון שהגיע, "ויחץ את הילדים" - אמר: כל אחד ואחד זכותו תעמוד לו.³

בראשית רבה סד י, פרשת תולדות

בימי רבי יהושע בן חנניה גזרה מלכות הרשעה שייבנה בית המקדש. הושיבו פפוס ולוליאנוס טרפזיזין⁴ מעכו עד אנטוכיא והיו מספקין לעולי גולה.⁵ הלכו כותים הללו ואמרו לו: "ידיע להוי למלא די הן קריתא תתבנא ושוריא ישתכללון מנדה בלו והלך לא יתנון" (עזרא ד ג).⁶ ... אמר להם: מה נעשה וכבר גזרתי? אמרו לו: שלח ואמור להם או שישנוהו ממקומו או יוסיפו עליו חמש אמות או יפחתו ממנו חמש אמות - ומעצמם הם חוזרים בהם. והיו הקהילות מצומתות בבקעת בית רימון זו. כיון שבאו הכתבים התחילו בוכים. בקשו למרוד על המלכות. אמרו: יכנס אדם אחד חכם וישדל את הציבור. יכנס ר' יהושע בן חנניה שהוא אסכולוסטקיא של תורה.⁷ עלה ודרש: אריה טרף טרף ועמד עצם בגרונו. אמר: כל הבא ומוציא אותנו אני נותן לו שכרו. בא אותו

¹ "שמונים תלמידים היו לו להלל הזקן ... גדול שבכולן - יונתן בן עוזיאל ... קטן שבכולן - רבן יוחנן בן זכאי ... שלא הניח מקרא ומשנה, תלמוד, הלכות ואגדות, דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים, קלים וחמורים וגזרות שוות, תקופות וגימטריאות, שיחת מלאכי השרת ושיחת שדים משלות כובסין, משלות שועלים ..." (סוכה כח ע"א). ואכן בספרות חז"ל יש לא מעט מדרשים המשלבים משלי שועלים וחיות אחרות (חלקם נמסרו לנו בשם תלמידיו של ריב"ז) שיש שמזהים אותם עם משלי איזופוס היווני. ראה [מאמר של מאיר בר אילן](#) באתר של אוניברסיטת בר אילן. במשלים אלה יש השתקפות ברורה שלנו כבני אדם - לעתים נוח לנו לראות את המצב האנושי דרך החיות.

² ארי ושועל כצמד מופיעים לא רק במשלים (ראה להלן), אלא גם במשמעות של דבר חשוב יותר (ארי) וחשוב פחות (שועל). ראה: "הוי זנב לאריות ואל תהי ראש לשועלים" (אבות ד טו). וראה בבא קמא קיז ע"א בסיפור על רב כהנא שעלה לארץ ישראל וקיבל עליו לא להקשות על חכמי ארץ ישראל שבע שנים ולכן חשבו שאינו יודע ללמוד תורה וקראו עליו: "ארי שאמרת נעשה שועל!" וכן בבא מציעא פד ע"ב בסיפור על רבי יהודה הנשיא שחלשה דעתו עקב למדנותו של ר' אלעזר בנו של ר' שמעון בר יוחאי, עד שאמר לו אביו (ר' שמעון בן גמליאל): "בני, אל ירע [לך] שהוא ארי בן ארי, ואתה ארי בן שועל". רשב"ג קורא לר' שמעון בר יוחאי ארי ולעצמו שועל! וזאת גם עוד, קידושין פב ע"ב: "מימי לא ראיתי צבי קיין, וארי סבל, ושועל חנוני", אבל זה אולי עניין אחר.

³ מדרש זה, מבראשית רבה בפרשתנו, הוא הטריגר (המעורר) לבחירתנו בנושא משלי חיות במדרש. לאחר שהתקין עצמו לדורון, תפילה ומלחמה (רש"י בראשית לב ט, בעקבות המדרש), העמיד יעקב את כל אחד ואחד מבני ביתו ישירות מול עשו ומחנהו, כאותו שועל ששכח או השיל את משליו. זכותו של כל אחד ואחת מבני ביתו של יעקב תעמוד לו ולה! במעין תמונת היפוך של התרת שליש שליש עוונות מראש השנה ליום הכיפורים (ויקרא רבה ל ז). ראה גם בראשית רבה צד ט במשל האשה החכמה מבית אבל מעכה שהתחילה במספר של אלף אנשים שיואב תובע מהם וירדה בהדרגה. אך אנו הפעם במשל ולא בנמשל, בשועל, בארי ולשאר חיות, ומכאן, נצא למסע חיפוש אחר מדרשים נוספים של משלי חיות.

⁴ שולחנות (שולחני) - בנקים.

⁵ היו מוכרים צרכי דרך לעולי הרגל ומהכסף הזה חשבו לממן את בניין בית המקדש. לפי שם התנא ר' יהושע בן חנניה ולפי האישים פפוס ולוליאנוס, מדובר, כך נראה, במרד הידוע בשם פולמוס קיטוס או מרד טריאנוס (117-115 לספ"ה). ראה סדר עולם רבה פרק ל. אך מרד זה התרחש יותר בתפוצות מאשר בארץ (אולי אלה עולי הגולה?). האירוע השני שנזכר כאן, שהקיסר התיר אז לבנות את בית המקדש, לא ידוע ממקורות אחרים.

⁶ הכותים הלשינו לנציב הרומי: "עתה ידוע יהיה למלך שאם העיר ההיא תיבנה והחומות יושלמו, מנדה בלו והלך (סוגי מיסים) לא יתנו". הדרשן שם בפי הכותים שמתנגדים לבניית בית המקדש פסוק מעזרא, מתקופת בניין בית שני. גם שם הלשינו עמי האזור, שלא רצו לראות בחידוש בית המקדש כמרכז יהודי, וטענו שאם היהודים יתעסקו בבניין בית המקדש, לא ישלמו את מסי המלך.

⁷ למדן - Scholar. ורבן יוחנן בן זכאי רבו קרא עליו: "אשרי יולדתו". (מסכת אבות פרק ב משנה ח, חגיגה יד ע"ב). ובמקום אחר הוא מכונה: "החוט המשולש" (אבות דר' נתן א יד). מעבר ללמדנותו, היה ר' יהושע ידוע בשיג ושיח שהיה לו עם המלכות. ראה ברכות נו ע"א, חולין נט ע"ב, חגיגה ה ע"ב ועוד. קורטוב לכבוד שבת: "אמר לו קיסר לרבי יהושע בן חנניא: מפני מה תבשיל של שבת ריחו נודף? - אמר לו: תבלין אחד יש לנו, ושבת שמו, שאנו מטילין לתוכו - וריחו נודף. אמר לו: תן לנו הימנו! - אמר לו: כל המשמר את השבת - מועיל לו, ושאינו משמר את השבת - אינו מועיל לו". (מסכת שבת קיט ע"א). אגב, לאופן בו דברו חז"ל עם המלכות (השלטונות) יש סימוכין חשוב בפרשת השבוע. ראה דברינו [אדוני עשו עבד יעקב](#) בפרשה זו.

קורא מצרי שמקורו ארוך ונתן מקורו והוציאו. אמר לו: תן לי שכרי. אמר לו: לך והשתבח ואומר שנכנסת לפיו של הארי ויצאת בשלום. כך, דינו שנכנסנו לאומה זו בשלום ויצאנו בשלום.⁸

ילקוט שמעוני פרשת ורא רמז קפב

"כבד לב פרעה" - אמרו: למה הדבר דומה? לארי וחיות ושועל שהיו הולכין בספינה וחמור גובה מכס מן הספינה. אמר להם החמור: תנו לי מכס. אמר לו שועל לחמור: כמה עזים פניך! אתה יודע שמלך שבחיות עמנו ואתה תשאל מכס?! אמר לו החמור: מן המלך אני נוטל ולגנזיו אני מכניס.⁹ אמר לו הארי: קרבו לי הספינה. ויצא וטרפו לחמור ונתנו לשועל. אמר לו: סדר לי אבריו של שוטה זה. הלך השועל וסדרן. ראה לבו נטלו ואכלו. כשבא הארי מצא אבריו נתוחים. אמר לו: לבו של שוטה זה היכן הוא? אמר לו: אדוני המלך, לא היה לו לב, שאם היה לו לב לא היה נוטל מכס מן המלך. אף כך פרעה הרשע, אם היה לו לב לא היה אומר למלך מלכי המלכים: תן לי דורון.¹⁰

מסכת ברכות דף סא עמוד ב

תנו רבנן: פעם אחת גזרה מלכות הרשעה שלא יעסקו ישראל בתורה. בא פפוס בן יהודה ומצאו לרבי עקיבא שהיה מקהיל קהילות ברבים ועוסק בתורה. אמר ליה: עקיבא, אי אתה מתיירא מפני מלכות? אמר לו: אמשול לך משל, למה הדבר דומה - לשועל שהיה מהלך על גב הנהר, וראה דגים שהיו מתקבצים ממקום למקום. אמר להם: מפני מה אתם בורחים? אמרו לו: מפני רשתות שמביאין עלינו בני אדם. אמר להם: רצונכם שתעלו ליבשה, ונדור אני ואתם כשם שדרו אבותי עם אבותיכם?¹¹ אמרו לו: אתה הוא שאומרים עליך פקח שבחיות?¹² לא פקח אתה, אלא טיפש אתה! ומה במקום חיותנו אנו מתיראין, במקום מיתתנו על אחת כמה וכמה! אף אנחנו, עכשיו שאנו יושבים ועוסקים בתורה, שכתוב בה: "כי הוא חייך ואורך ימיך" (דברים ל כ) - כך. אם אנו הולכים ומבטלים ממנה - על אחת כמה וכמה.¹³

קהלת רבה ה יד

גניבא אמר: (משל) לשועל שמצא כרם והיה מסויג מכל פינותיו. והיה שם נקב אחד וביקש להיכנס בו ולא היה יכול. מה עשה? צם שלושה ימים עד שכחש ותש ונכנס באותו הנקב. ואכל ושמן. בקש לצאת ולא יכל לעבור כלל. חזר וצם שלושה ימים אחרים עד שכחש ותשש וחזר למה שהיה - ויצא. כשיצא, הפך פניו והסתכל בו. אמר: כרם, כרם! מה טוב אתה ומה טובים הפירות שבתוכך. וכל מה שיש בך נאה ומשובח. ברם, מה הנאה יש ממך? כמו שאדם נכנס לתוכך כך הוא יוצא.¹⁴

⁸ במקרים אחרים היה ר' יהושע תקיף במגעיו עם השלטונות: "אנדריאנוס קיסר אמר לו לר' יהושע: גדולה היא הכבשה שעומדת בין שבעים זאבים, אמר לו: גדול הוא הרועה שמצילה ושוברן לפניהם" (אסתר רבה י יא על הפסוק "נקהלו היהודים ועמוד על נפשם"). ואולי זה הסוד, מתינות כלפי פנים ותקיפות כלפי חוץ. התקפלות כשהדברים גובלים במרד וזקיפות קומה ביחסים עם השלטונות.

⁹ לכאורה, תשובה יפה וחכמה ממי שנחשב לחיה טיפשה. ככה יראו כולם שגם המלך משלם מכס וישלמו אף הם. והמלך יצא נשכר. מה עוד שיש סיוע טוב לחמורנו מהגמרא במסכת סוכה ל ע"א לגבי הדוגמא שהקב"ה נותן לבריותיו להקפיד על איסור גזל ורכוש הזולת: "משל למלך בשר ודם שהיה עובר על בית המכס, אמר לעבדיו: תנו מכס למוכסים. אמרו לו: והלא כל המכס כולו שלך הוא! אמר להם: ממני ילמדו כל עוברי דרכים, ולא יבריחו עצמן מן המכס". אבל במדרש שלנו לפחות, חמורנו לא זכה.

¹⁰ מדרש משעשע זה נמצא בפרשת ורא על הפסוק "כבד לב פרעה". (עניין הדורון הוא המשך של המדרש ברמז קפא הקודם, אשר מסתיים במילים: "אמר (פרעה): לא ידעתי את ה' - מעולם לא שלח לי אגרת שלום ולא הביא לי דורון"). ואולי מעבר לשעשוע ולהומור יש כאן תשובה לשאלה הידועה של רמב"ם איך זה שהקב"ה הכביד את לב פרעה, הרי זה נוגד את חופש הבחירה (שמונה פרקים לרמב"ם פרק ח). וראה עוד מקבילה למדרש זה שכל טוב (בובר) שמות פרק ה, אבל נוסח הילק"ש נראה נכון ומדויק יותר.

¹¹ לא ברור הטיעון של השועל: "כשם שדרו אבותי עם אבותיכם"? מתי גרו הדגים ביבשה? מה גם שבסדר הבריאה נבראו הדגים לפני החיות. ראה מהרש"א כאן.

¹² השועל נחשב לא רק לחיה פקחית, אלא גם לחיה מסוכנת: "הוי מתחמם כנגד אורן של חכמים והוי זהיר בגחלתן שלא תכוה שנשיכתן נשיכת שועל ועקיצתן עקיצת עקרב ולחישתן לחישת שרף וכל דבריהם כחלי אש" (מסכת אבות ב ז).

¹³ ראה בהמשך הגמרא שם שאכן בסופו של דבר נתפסו הדגים ברשת: "אמרו: לא היו ימים מועטים עד שתפסוהו לרבי עקיבא וחבשוהו בבית האסורים, ותפסו לפפוס בן יהודה וחבשוהו אצלו. אמר לו: פפוס! מי הביאך לכאן? אמר ליה: אשריך רבי עקיבא שנתפסת על דברי תורה, אוי לו לפפוס שנתפס על דברים בטלים".

¹⁴ התרגום מארמית עפ"י המדרש המבואר וספר האגדה. ובקהלת רבה מובא מדרש זה על הפסוק: "כאשר יצא מבטן אמו ערום ישוב ללכת כשבא ומאומה לא ישא בעמלו שיולך בידו" (קהלת ה יד). האמורא שבשמו נמסר מדרש זה, גניבא, היה דמות יוצאת דופן. תלמיד חכם אך גם איש עשיר ואלים. הוא מופיע במספר מקומות בתלמוד: ברכות כה ע"א, עבודה זרה לו ע"ב, חולין נ ע"ב ועוד. ובשני מקומות במסכת גיטין. דף ז ע"א ודף סה ע"ב, מסופר שיצא ליהרג (נתנוהו בקולר) - אולי אז אמר מדרש זה? לדמותו של גניבא, ראה שטיינלץ מסכת גיטין עמוד 103 בסיכום לפרק שני של המסכת.

אסתר רבה (וילנא) פרשה ז סימן ג¹⁵

"אחר הדברים האלה", כתיב: "אם יעלה לשמים שיאו וראשו לעב נגיע: כגללו לגצח לאבד ראיו לאמרו איו" (איוב כ ו-ז) ... היכן הוא המן והיכן היא שלותו? ר' פנחס היה מספר את המאורעות (עובדיא) האלה: ארי עשה סעודה לבהמה ולחיה וסיכך על גבן עורות של אריות וזאבים וחיות רעות. משאכלו ושתו, אמרו: הלאי יש כאן מי שיאמר לפנינו שיר.¹⁶ תלו עיניהם בשועל הזה. אמר להם: ענו לי אתם מה שאני אומר לכם. אמרו: כן. אמר להם: מי שהראה לנו בעליונים,¹⁷ הוא יראה לנו בתחתונים.¹⁸ כך, מי שהראנו במפלתן של בגתן ותרש וצליבתן, הוא יראה לנו במפלתו של המן. ומי שפרע מן הראשונים, הוא יפרע לנו מן האחרונים. מה כתיב למעלה מן הענין? "ויגלו שניהם על עץ",¹⁹ אף סופו של אותו האיש ליצלב.²⁰

מסכת סנהדרין דף לח עמוד ב

ואמר רבי יוחנן: שלש מאות משלות שועלים היו לו לרבי מאיר, ואנו אין לנו אלא שלש: "אבות יאכלו בסר ושני בנים תקהינה" (יחזקאל יח), "מאזני צדק אבני צדק" (ויקרא יט), "צדיק מצרה נחלץ ויבא רשע תחתיו" (משלי יא).²¹

רש"י שם: משל הוא שרימה השועל את הזאב ליכנס לחצר היהודים בערב שבת, ולתקן עמהם צרכי סעודה ויאכל עמהם בשבת. וכשבא ליכנס - חברו עליו במקלות. בא להרוג את השועל, אמר: לא הלקוך אלא בשביל אביך שפעם אחת התחיל לסייען בסעודה ואכל את כל נתח טוב, אמר לו: ובשביל אבא אני לוקה? אמר לו: הן, האבות יאכלו בוסר וגוי. אבל בוא עמי ואראך מקום לאכול ולשבוע. בא לו על הבאר ועל שפתו מוטל עץ והחבל מושכב עליו. ובשני ראשי החבל שני דליים קשורים. נכנס השועל בדלי העליון והכביד וירד למטה ודלי התחתון עלה. אמר לו הזאב: למה אתה נכנס לשם? אמר לו: יש כאן בשר וגבינה לאכול ולשבוע, והראה לו דמות הלבנה במים כדמות עגול, כמין גבינה עגולה. אמר לו: אני היאך ארד? אמר לו: היכנס אתה בדלי העליון. נכנס והכביד וירד, ודלי השועל עליו - עלה. אמר ליה: היאך אני עולה? אמר לו: צדיק מצרה נחלץ ויבא רשע תחתיו, לא כך כתיב: מאזני צדק וגוי.²²

עיונים (שטיינזלץ) שם: ובדברי הגאונים מביאים מסורת אחרת ... משל בארי שהיה רעב וביקש מהשועל להראותו דבר לאוכלו. והראהו אדם שמן מתפלל. והיה לפני אותו האיש בור מכוסה. אמר הארי: מתיירא אני להתנפל עליו מפני שהוא מתפלל. אמר לו השועל: אינך צריך להתיירא, לא אתה ולא בנך ייענשו עבור חטא זה אלא בן בנך.²³ קפץ הארי ונפל לבור. טען הארי לשועל: מפני מה נפלת לבור? אמר לו: בשל חטאי אבותיך. אמר לו: "אבות אכלו בוסר ושני בנים תקהינה!" ענה לו השועל: ומפני מה לא חשבת על דבר זה כאשר התנפלת על האיש?

¹⁵ תרגום הקטעים בארמית במדרש זה (ובמדרש המובא בהערת שוליים 20 להלן), הוא עפ"י מדרש רבה המבואר. ¹⁶ השועל לא ידוע כזמר דווקא ונראה שהכוונה לדברי משל ומליצה. אולי המשלים או המשלות היו נאמרים בלשון מליצית ובהקראה פיוטית-מתנגנת כמעין שירה. ראה בהמשך שהשועל מבקש מהחיות לחזור אחר דבריו כמו במקלה.

¹⁷ החיות שעורם סוכך מלמעלה שאינן יכולות עוד להזיק.

¹⁸ הוא ישמיד את שאר חיות הטרף שביער. דברי שבח לאריה המארח. שים לב שהאריה סיכך גם בעורם של אריות אחרים!

¹⁹ בגתן ותרש שתלייתם מבשרת את תלייתו הצפויה של המן, אף שכרגע הוא נישא ומתגדל. ראה סמיכות הפסוקים בין סוף פרק ב ובין תחילת פרק ג במגילה.

²⁰ וראה עוד שם בסיומן א, המשל על הסיחה, החמורה והחזירה: "אחר הדברים האלה גדל המלך אחשורוש את המן בן המדתא וגו', זה שאמר הכתוב: כי רשעים יאבדו ואויבי ה' פיקר פרים (תהלים לז כ), שאין מפטמין אותן לטובתן אלא לטבחה. כך המן הרשע לא נתגדל אלא למפלתו. משל לאדם שהיתה לו סייחה וחמורה וחזירה והיה נותן לחזירה בלא מידה לחמורה ולסייחה במידה. אמרה סייחה לחמורה: מה שוטה זה עושה? אנו שאנו עושין מלאכתו של בעל הבית נותן לנו במידה ולחזירה שהיא בטלה שלא במידה? אמרה לה: תבוא השעה ואת רואה במפלתה, שאין מאכלין אותה יותר לכבודה אלא לרעתה. כיון שבא קלנדס (חג תחילת השנה), מיד נטלו לחזירה ונחרוה. התחילו נותנין שעורים לפני בתה של חמורה והיתה מנשבת בהן ולא אכלה. אמרה לה אמה: בתי, לא המאכל גורם אלא הבטלה גורמת. כך, לפי שכתוב: וישם את כסאו מעל כל השרים אשר אתו, לפיכך: ויתלו את המן".

²¹ וגם את השלושה האלה, אין הגמרא מפרטת ורש"י (להלן) מביא רק אחד מהם ועוד אחד הגאונים. כך, כמו אותו שועל ששכח את משליו (ראה המדרש השני שהבאנו (בראשית רבה סד, פרשת תולדות), כך גם בידינו לא נותרו הרבה משלים.

²² מספרים שעל סיפור זה שואל הבן איש חי: השועל שפקח הוא, איך לקח סיכון וירד לבאר, אולי הזאב לא היה מתפתה לרדת והשועל היה נשאר למטה? והוא עונה תשובה מתמטית שמבוססת על שני אבנים שלקח איתו השועל, אחת שם בדלי שהוא ישב בו והשנייה שם בדלי השני. את הפתרון המלא נשאיר לשוטי המים.

²³ בשם פרופ' לייבוויץ' (מפי השמועה) שהאדם הוא היצור החי היחידי בטבע שיש לו זיקה גם לדור שלישי. יחסי סבאים-נכדים יש רק למין האנושי.

שבת שלום
מחלקי המים

מים אחרונים: מחלקי המים מבקשים את עזרת הציבור באיתור משלים נוספים בספרות חז"ל שאפשר שחמקו מאיתנו וכן בהשוואת המשלים שהבאנו עם ספרות העולם. כל היודע על משלים נוספים וואו מקבילותיהם בספרות העולמית בכלל, משלי איזופוס, קרילוב לאפונטיין בפרט, מתבקש לשלוח תשובתו אלינו בהקדם ויבורך בכל מילי דמיטב ויינצל מאריות דורסים, חמורים טיפשים, שועלים נושכים ומתוחכמים, זאבים טורפים ושאר מרעין בישין.